

A permi nem-első szótagi magánhangzók történetéhez

Az uráli nyelvekre általában jellemző, hogy a nem-első szótagi vokalizmus fejlődése eltér az első szótagiétól. Így van ez a permi nyelvek esetében is. Ezért célszerű külön tárgyalni az ősspermi első szótagi és nem-első szótagi magánhangzóit. Ugyanakkor hangsúlyozni szeretném, hogy több fontos kapcsolódási pont van a két rendszer között. Egyrészt az ősspermi nyelvben a nem-első szótagban csak olyan magánhangzók állhattak, amelyek az első szótagban is előfordultak, másrészt több esetben ugyanazok a hangfejlődési tendenciák érvényesültek mindkét rendszerben.

Célszerűnek látszott a nem-első szótagi magánhangzókat további csoportokra bontani, nevezetesen a szóbelseji, a szóvégi és a szuffixális magánhangzók csoportjára.

A permi nyelvek szóvégi magánhangzóinak viszonylag gazdag irodalma van. A sort Lakó tanulmánya (1934) nyitotta meg, majd negyven évvel később A. Molnár Ferenc (1974a, 1974b, 1976) vizsgálta meg újra a kérdést. Harms (1968) és Korenchy (1971) a permi imperativus kapcsán tárgyalta az igék tővégi magánhangzóit. Az ő írásaikra reagált nem sokkal később Lakó (1973, 1974). Lytkin is többször foglalkozott a szóvégi, illetve a nem-első szótagi magánhangzók kérdésével (1964: 235–243, 1968a, 1968b, 1969). Meg kell említeni még Rédei rövid összefoglalását (1988: 377–379). A nem-első szótagi szóbelseji magánhangzókat alig kutatták, a szuffixális magánhangzóról pedig az alaktani kutatásokkal kapcsolatban esett szó (l. pl. A. Kövesi 1965).

A mai permi nyelvekben legfeljebb szóvégi helyzetben, illetve produktív szuffixumokban érvényesülnek bizonyos fonotaktikai korlátozások, de többnyire ezek is statisztikai jellegűek. Így a votjákban az *e* (ez egyébként is a legritkább magánhangzó) nem fordul elő produktív szuffixumokban (Lytkin 1964: 235), rendkívül ritka szó végén és Veenker (1981: 208) statisztikájában nem fordul elő az első szótagonál hátrább. (Ehhez azért hozzá kell tenni, hogy Veenker statisztikája 2400 fonémát tartalmazó szöveg alapján készült. A mai votjákban legalább az *evēl* 'nem, nincs' szóban és származékaiban van nem-első szótagi *e*.) Nagyon ritka a votjákban a szuffixális és a szóvégi *u* is. Lytkin (i. h.) statisztikája szerint gyakorisága produktív szuffixumokban csak 0,2%. A votják szóvégműtató szótár (Nasibullin 1992) tanúsága szerint az *u*-ra végződő szavak döntő többsége a *pu* 'fa' és *vu* 'víz' szavakkal alkotott összetétel.

A zürjén irodalmi nyelvben produktív szuffixumokban az *e* egyáltalán nem fordul elő, az *o* és az *u* pedig nagyon ritka (0,1 – 0,1%). A permják irodalmi nyelvben az említett három fonéma szintén nagyon ritkán fordul elő produktív szuffixumokban (*e* 0,5%, *o* 0,2%, *u* 0,1%. Lytkin i. h.)

Ha megvizsgáljuk az ősspermi szóképzéset, és a votják ~ zürjén hangmegfelelések, valamint az előpermi¹ előzmények alapján rekonstruáljuk az ősspermi nem-első szótagi magánhangzó rendszerét, akkor egész más képet kapunk.

---

1 Előpermi = az ősspermit megelőző alapnyelvek (uráli, finnugor, finn-permi) összefoglaló elnevezése.

Szóbelseji magánhangzók

Nem-első szótagi szóbelseji magánhangzók az őspermiben két vagy három szótagos szótövek második (nagyon ritkán harmadik) szótagjában fordulhattak elő. (Az őspermiben a szótövek egy, két vagy ritkán három szótagosak voltak.) Ebben a pozícióban a mai permi nyelvek az alábbi táblázatban látható hangmegfeleléseket mutatják. Összeállításomban összetett szavak, néhány kivételt leszámítva, nem szerepelnek, hiszen utótagjuk magánhangzói első szótagiként viselkednek. A táblázat első oszlopában az általam rekonstruált őspermi magánhangzók láthatók.²

Típus	PP	VT	ZR	Előfordulás
(1) x	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	12
(3) x	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>o</i>	4
(4) x	<i>a</i>	<i>o</i>	<i>a</i>	2
(5)	<i>a</i>	<i>j</i>	<i>a</i>	1
(6)	<i>a</i>	<i>o</i>	<i>ɛ</i>	4
(7)	<i>a</i>	<i>e</i>	<i>o</i>	1
(9) x	<i>e</i>	<i>e</i>	<i>e</i>	11
(10)	<i>e</i>	<i>e</i>	<i>j</i>	9
(11) x	<i>e</i>	<i>e</i>	<i>i</i>	2
(12) x	<i>e</i>	<i>e</i>	<i>ɛ</i>	70
(14) x	<i>j</i>	<i>j</i>	<i>j</i>	94
(15)	<i>j</i>	<i>j</i>	<i>ɛ</i>	7
(16) x	<i>j</i>	<i>j</i>	<i>i</i>	3
(17)	<i>j</i>	<i>j</i>	<i>o</i>	2
(18) x	<i>j</i>	<i>j</i>	<i>u</i>	4
(21) x	<i>j</i>	<i>i</i>	<i>j</i>	2

A táblázatban szereplő adatok összesítése azt mutatja, hogy a PP-ben az *j* volt a leggyakoribb magánhangzó ebben a pozícióban (aránya 63,2%), jóval ritkább volt az *e* (23,2%) és az *a* (13,6%). Az idetartozó esetek kétharmadában a PP hang változatlan maradt mindkét nyelvben. A megfelelések általában a többi esetben is szabályosak és csak elenyésző számban teszik bizonytalanná rekonstrukciómát. A táblázatban x-szel jelölt tíz típusban ugyanolyan megfelelés mutatkozik, mint az első szótagban. Úgy vélem, ez is rekonstrukcióm helyességét bizonyítja, hiszen az első szótagi és a nem-első szótagi magánhangzók ugyanahhoz a magánhangzó-rendszerhez tartoztak. Logikus tehát az a feltevés, hogy sorsukat ugyanazok a hangfejlődési tendenciák irányították.

Amelyek azonban eltérő eredményre vezettek. Míg ugyanis az első szótagi magánhangzók esetében a votjában zajlottak le jelentősebb változások (l. Csúcs, 2000), addig a nem-első szótagiak esetében a votják valamivel nagyobb mértékben őrizte meg az eredeti állapotot, hiszen a három őspermi magánhangzónak hétféle votják és tizenkétféle zürjén folytatója van, mint ez a következő táblázatból látható:

2 A kutatási anyagomban szereplő néhány ritka megfelelést nem vettem fel ebbe a táblázatba, ezért a sorok számozása nem mindig folytonos.

őspermi	votják	zürjén
<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>
	<i>o</i>	<i>o</i>
	<i>ǰ</i>	<i>ǰ</i>
	<i>e</i>	
<i>e</i>	<i>e</i>	<i>e</i>
		<i>i</i>
		<i>ǰ</i>
		<i>ǰ</i>
<i>ǰ</i>	<i>ǰ</i>	<i>ǰ</i>
	<i>i</i>	<i>i</i>
		<i>ǰ</i>
		<i>o</i>
		<i>u</i>

A PP *a* a legtöbb esetben mindkét nyelvben megmaradt (pl. *pežjan* ~ *pižjan*³ < PP *pežjan* 'ár (szerszám)', néhány szóban mindkét nyelvben *o*-vá zárulhatott. Pl. *tungon* ~ *toman* < PP *tonjan* 'zár, lakat', *jumal* ~ *jumol* < PP *jumal* < FP *jimälä* 'édes'. A PP *a* > *o* változás különösen szövegén inkább a votjakra jellemző.⁴ Ez általában akkor következett be, ha az első szótagban *o* vagy *u* állt (Lakó 1934: 27). Mint látjuk, szórványosan a zürjénben is végbement ez a változás, amihez a Lakó-féle kritérium is adva volt. Négy szóban *o* ~ *ǰ* megfelelés mutatkozik (pl. *mugor* ~ *mǰger* < PP *mugar* < FU *muḡk3* 'test'). Ezekben rekonstrukcióm a mai votják hangképviseleten alapul. A ZR *ǰ*, rendszerbeli központi helyzetének és gyakoriságának köszönhetően, lehet PP *a*, *e* és *ǰ* folytatója is. Négy szóban a votjában jelentkezik szabálytalan *e* az *a* folytatójaként (pl. *suzer* ~ *sozor* < PP *sozar* < FP *sasare* 'húg, nővér'). Ezekben a szavakban a zürjén és az esetleges előpermi alakon alapul a rekonstrukció.

Az őspერი szóbeljei *e* a votjában mindig megmaradt (pl. *emež* ~ *emež* < PP *emež* < FU *äḡč3* 'málna'), a zürjénben azonban leggyakoribb folytatója az *ǰ* (pl. *lanes* ~ *lanǰs* < PP *lanǰs* < FU *ḡ'äḡ3s3* 'nyírkéregedény') és csak a szavak kisebb részében maradt meg változatlanul. Ugyanilyen kettősség mutatkozik az őspერი első szótagi *e* zürjén folytatóinál is, bár éppen ellentétes arányban. Az *e* > (*o* >) *ǰ* változás mindenesetre beleillik a permi vokalizmus fejlődésére jellemző (labio-) velarizációs tendenciába és egyes szuffixumokban (pl. illativus, instrumentalis) is bekövetkezett. Néhány szóban a zürjénben zártabbá válás is történt, pl. *palez* ~ *pelis*, *pelis* < PP *pelez* < FU *pičla* 'berkenye.

Az őspერი szóbeljei *i* a szavak döntő többségében mindkét nyelvben változatlan maradt, pl. *uzir* ~ *ozir* < PP *ozir* 'gazdag(ság)' < FU *assr3*. Néhány esetben, palatális környezetben szórványosan palatalizálódott *i*-vé, pl. *kumǰž* ~ *komiž* < PP *komiž* < FU *kočm3/kačm3* 'hagyma', illetve *ačim* ~ *ačim* < PP *ačim* 'magam' < FU *iče*. Négy szóban egyes zürjén nyelvjáráásokban *u*-vá labializálódott, pl. *kižil'i*, *kižil'i* ~ *kožuv*, *kožul*, *koživ*, *kožil*, *koživ* 'csillag' < PP *kužili* < UR *kuič3/kuč3*. A rekonstrukciót a VT és ZR nyelvjárási (*i*-s) alakok indokolják. Gondolhatnánk

3 Itt és az összes többi példában a ~ előtt álló szó votják, az utána álló szó zürjén adat.

4 A votjában ez a változás a szuffixumokban is végbement, pl. többesjel, igék jövő idejű alakjai, -o melléknévképző.

arra, hogy a zürjénben a labializációt a *v* okozta, de olyan zürjén nyelvjárásokban is *u* van, amelyekben megmaradt az eredeti *l*.

A különbség az első szótagi és a nem-első szótagi vokalizmus között abban állt, hogy az uráli alapnyelvhez hasonlóan a PP-ben is csak három magánhangzó állhatott az első szótagnál hátrább: *a*, *e*, *i*. Kézenfekvőnek látszik tehát, hogy UR *a* > PP *a*, UR *ä* > PP *e*, UR *e* > PP *i* hangfejlődést tegyünk fel. Annak a mindössze 13 etimológiának a vizsgálata, amelyben biztosan rekonstruálható az előpermi nem-első szótagi magánhangzó, azt mutatja, hogy csak 7 szóban jelentkezik a várt folytató, vagyis véletlenszerű változásokkal van dolgunk. Ráadásul kérdéses, hogy a tárgyalt PP magánhangzók, amelyek talán már az őspermiben hozzátapadtak az utánuk álló, sok esetben képzőként funkcionáló mássalhangzóhoz, tekinthetők-e az előpermi tővéghangzók folytatóinak.

Szóvégi magánhangzók⁵

Az előpermi szavak mind magánhangzóra végződtek. Ha megvizsgáljuk PP folytatóikat, akkor azt látjuk, hogy azok többnyire mássalhangzóra végződnek. A szavaknak kb. 80%-a tartozik ebbe a csoportba, ahol tehát a végmagánhangzó az őpermi kor folyamán lekopott. A lekopás okai között említik a hangsúlytalan helyzetet (Lakó 1934: 55–56), a szóvégi magánhangzók kisebb hírértékét (A. Molnár 1974a: 115), a redundancia csökkentésére irányuló tendenciát (Mikola 1979: 113–118) stb. Az említett tényezők valószínűleg mind elősegítették a lekopást, ami egyébként a természetes fonológia elveivel is összhangban áll, hiszen nagyon sok nyelv történetében megfigyelhető a szóvégi magánhangzók elszíntelenedése, redukálódása és/vagy lekopása.

A lekopás pontos feltételei nem határozhatók meg. A három EP szóvégi magánhangzó (*a*, *ä*, *e*) nagyjából azonos mértékben kopott le. Lytkin (1964: 235–242) szerint az egyes ZR szavak ragozásában jelentkező tővégi *-j-* az EP *-e* folytatója. Ez azonban nem valószínű (I. Csúcs 2003).

Saját kutatásának eredményeit Lakó (1934: 56, 58) az alábbiakban foglalja össze: „...a késői őpermi korban finnugor eredetű névszók végén csak a legalacsonyabb nyelvállású (*a*) és a legmagasabb nyelvállású (*-i*, *-j*) magánhangzó állhatott... Az ős-permi **-a* általában megmaradt mind a zürjénben, mind a votjákban, csak az utóbbiban vált bizonyos feltételek mellett (*o* és *u* után) *-o*-vá... Az ős-permi **-i* és **-j* változatlanul megmaradt a votjákban, a zürjénben azonban általában lekopott.” A zürjénben is megmaradhatott a szóvégi magánhangzó, ha valamely funkció fűződött hozzá, illetve ha nehezen kiejthető mássalhangzó-csoport előzte meg. A. Molnár Ferenc Lakó megállapításait azzal egészítette ki, hogy feltételezte: az őspermiben „a szóvégi magánhangzók lekopását zártabbá válás előzte meg...” (A. Molnár 1974a: 105). Ezt a valószínűnek tűnő feltevést közvetett bizonyítékok támasztják alá.

Véleményem szerint a szóvégi magánhangzóknak a korai őspermiben megkezdődött lekopása az egyik legfontosabb tendencia volt a permi nyelvtörténetben. Ez volt ugyanis az egyik kiinduló pontja az első szótagi magánhangzók változásainak, és közvetve egyes szóbeljei mássalhangzók lekopásának is.

---

5 Félreértések elkerülése végett megjegyzem, hogy itt csak a több szótagú szavak szóvégi magánhangzóival foglalkozom. A CV szerkezetű őpermi szavak magánhangzói úgy viselkedtek, mint a többi első szótagi magánhangzó.

A továbbiakban azokkal a szavakkal foglalkozom részletesen, amelyek a PP-ben magánhangzóra végződtek. Mint említettem, az előpermiből örökölt szavaknak kb. a 20%-a őrizte meg végmagánhangzóját. Az ősspermi korban is szép számmal keletkeztek tőalakjukban magánhangzóra végződő szavak, s ennek eredményeként a teljes PP szókészletben az ilyen szavak aránya elérte a 35%-ot. Ezeknek több mint fele ige volt, amelyeket több okból is célszerű a névszóktól elkülönítve vizsgálni.

A névszók csoportjában (kb. 170 szó tartozik ide a határozószókkal együtt) szó végén az ősspermi *-a* (32%), *-e* (3%), *-j* (50%), *-i* (15%) állhatott. Az ősspermi végmagánhangzó a votjában mindig megmaradt (bár nem feltétlenül változatlanul), a zürjénben viszont lekopott a PP *-a* (néhány szóban), az *-j* (az esetek háromnegyed részében) és az *-i* (az esetek felében). A zürjénben tehát folytatódott, vagy inkább újraindult az ősspermi is jellemző lekopás, de az őssperminél kisebb intenzitással.

Példák az ősspermi végmagánhangzók fejlődésére⁶

PP-*a*: *l'apa* ~ *l'apa* < PP *l'apa* 'egy halfajta', *njšna* ~ *nęšna* < PP *nošna* 'még', *šala* ~ *šęla* < PP *šala/šęla* 'császármadár'. A votjában *a* > *o* változás történt az első szótagi *u, o* hatására (Lakó 1934:27, pl. *kudo* ~ *koda* < PP *koda* < FP *konte* 'kosár', *luo* ~ *ljo* < PP *lúa/lja* < FU *liwa* 'homok', *šurlo* ~ *čarla* < PP *čarla/šarla* < volgai-bolgár *čarla/šarla* 'sarló'), a zürjénben pedig három szóban lekopott a szóvégi magánhangzó (pl. *muńo* ~ *moń* < PP *mońa* 'játékba'). Néhány szóban a VT *-o* ~ ZR *-a* melléknévképző jelentkezik (pl. *tjlo* ~ *tjla* < PP *tjla* 'égetéses irtás'). Vannak azonban olyan szavak, köztük előpermiek is, amelyek nem tartalmaznak képzőt (l. fent). Nincs igaza tehát Korenchy Évának (1971: 159), aki az előpermi *-a* teljes eltűnése mellett érvel. Az tény, hogy az előpermi szóvégi *-a* az esetek többségében lekopott, szórványosan pedig zártabbá vált, és lehetett az ősspermi kor folyamán olyan időszak, amikor a szóvégi *-a* nagyon ritka volt, de feltehetőleg soha nem tűnt el teljesen ebből a pozícióból és az ősspermi kor végén mindenképpen teljes jogú tagja volt a nem-első szótagi magánhangzó-rendszernek.

Az ősspermi *-e* nagyon ritka volt, mindössze négy-öt szóban rekonstruálható, azokban is csak ?-lel. Az *iške* ~ *eške*, < PP *iške* 'ha' < ? volgai-bolgár *ičke* szó nem tartozik ide, ha a végén az önállóan is használatos *ke* ~ *ęe* partikula áll. Az *iče* ~ (*ečem*) < PP *eče* 'ilyen', továbbá a *siče* ~ (*sečem*) 'olyan', *tače* ~ (*tačem*) 'ilyen' párokban pedig az *-e* szuffixum (lativusrag) is lehet. A szuffixumokban másutt is rekonstruálható szóvégi *-e* (pl. személyes névmások SgAcc). Nem dönthető el, hogy ősspermi szóvégi vagy szóbelseji magánhangzóval van-e dolgunk az *eksej* ~ *ęksj* 'császár, uralkodó' < PP *ekse(j)* < középiráni **äχsēl äχsej* szó esetében. A votják szóvégi *-j* származhat az átadó nyelvből, de lehet kicsinyítő képző is. Mindenesetre neki köszönhető a második szótagi *e* megmaradása, míg a zürjénben a szóvégre került magánhangzó szabályosan zártabbá vált, de az előtte álló mássalhangzó-csoport miatt nem kopott le.

Az ősspermi szóvégi *-j* a zürjénben csak akkor nem kopott le, ha nehezen kiejthető mássalhangzó-csoport került volna a szó végére (pl. *kajsj* ~ *kał'sj*, *kał'si* < PP *kajsj/kał'sj* 'keresztcsőrű pinty', *tušj* ~ *taštj*, *tašti* < PP *toštj* < airan. **tašta* 'tál'), minden más esetben eltűnt (pl. *lįmj* ~ *lįm* < PP *lįmj* < FP *lume* 'hó'). Néhány szóban az *-j* palatális mássalhangzó vagy *r* hatására a zürjénben palatlizálódott, pl. *poškj* ~ *pišći* < PP *peškj* < FU *päckz* 'fecske', *šerj* ~ *šuri* < PP *šorj* < volgai-bolgár *šürü/šüre* 'orsó'.

6 A nagyon ritka, kivételszerű változások tárgyalásától eltekintek.

Az *-i* az őspérmiben szinte kizárólag palatális C vagy *r* után fordult elő⁷ és többnyire mindkét nyelvben megmaradt, a zürjénben azonban szórványosan lekophatott, pl. *mul'i* ~ *mol'i* < PP *mol'i* < FU *mol's* 'bogyó', *turi* ~ *turi*, (dial.) *turig* < PP *turi(g)* < FU *tar3k3* 'daru', *ič'i* ~ *ič* < PP *iče/üče* < FP *ičä/üčä* 'kevés, kicsi'.

Ha következtetésem helyesek, az őspérmii igetövek szinte kivétel nélkül magánhangzóra végződtek, még hozzá *-j*-re (kb. 85%) vagy *-a*-ra (kb. 15%).

A pérmii nyelvekben az igetöveket úgy kapjuk meg, hogy elhagyjuk a szótári alakokban szereplő infinitivusi *-nj* végződést. Az így kapott alakok azonban nemcsak igetövek, hanem az imperativus Sg2. funkciót is betöltik, továbbá megjelennek az igék tagadó ragozásában is. Vitatott kérdés, hogy az említett funkciókban szereplő alakok nyelvtörténetileg is pusztán szótövek-e, vagy tartalmaznak-e valamilyen lekopott elemet (idő- vagy módjelet) (l. Korenchy 1971: 154 kk.). Az *-j* tövű igék végmagánhangzója a zürjénben lekopott, ha előtte egy mássalhangzó állt, vagy olyan mássalhangzó-csoport, amelynek első tagja *l* vagy *r* volt. Nem követi ezt a szabályt a ZR *lokt*-és *bošt*- ige. Az előbbinek az infinitivusa *loknj*, imperativus Sg2. alakja *lok* és a tövégi *-t*- csak azokban az alakjaiban jelentkezik, amelyekben azt magánhangzó követi. A másik ige infinitivusa *boštnj*, imperativus Sg2. alakja pedig *bošt* ~ *boš* nyelvjárási ingadozást mutat, tehát egyik típusba se illik maradéktalanul. A votjákban az *-j* megmaradt, illetve szabadon váltakozik a hanghiánnyal az imperativus Sg2-ben, ha előtte csak egy mássalhangzó áll, tehát pl. *mijnj* vagy *mjn* 'menj'. Példák. *miškj-* ~ *mjškj-* < PP *mjškj-* < UR *muške-* 'mos' *ležj-* ~ *lež-* < PP *ležj-* FU *lačke-/laške-* 'hagy, enged', *berdj-* ~ *berd-* < PP *bördj-* 'sír'.

Az előpérmii szavakban a tövégi *-j* kétségtelenül az ősi tövéghangzó folytatójának tekinthető, mégpedig – várakozásunk szerint – az előpérmii *-e* tövéghangzóénak. Vizsgálataim azt mutatják, hogy az előpérmii tövéghangzó (az UEW szerint) 12 igében rekonstruálható. Ezek közül 7-ben *e* az előzmény, 4-ben *a* és 1-ben *ä*. A valóságos helyzet tehát (éppúgy mint az *-a*-tövégi igék esetében) nem igazolja előfeltevésünket.

Bonyolult problémát jelentenek az általam őspérmii *-a*-tövégeknek tartott igék. Ezek esetében a mai pérmii nyelvek között *-a-* ~ *-al-* megfelelés mutatkozik, vagyis pl. *tuna-* ~ *tunal-* < PP *tuna-* 'jósol' < UR *tuna-*. Az *-a*-tövégi igék a votjákban az ún. II. konjugációt alkotják, amely több helyen eltér az I. (*-j*-tövégi) konjugációtól. Vitatott kérdés, hogy a zürjénben mutatkozó *l* képző, amely a mai votjákban csak egyes ragozott formákban jelenik meg (pl. a jövő időben: *tunalod* 'jósolni fogsz'), megvolt-e már az őspérmiben a teljes igei paradigmában. Tehát az őspérmii rendszer a mai votják, vagy a mai zürjén rendszerrel egyezett-e meg? Ennek az itt tárgyalt téma szempontjából azért van jelentősége, mert ezek a tövégi *a*-k csak akkor tekinthetők az előpérmii tövéghangzó folytatóinak, ha az őspérmii a votják modelljét követte. Ellenkező esetben inkább szuffixális magánhangzók. Én inkább az előbbi állásponton vagyok, tehát az igetövek végén jelentkező őspérmii *-a*-t tövéghangzónak tekintem, amely azonban ekkorra már bizonyos ige-, pontosabban igésítő képzői funkciót is betöltött. Bár a kérdés tárgyalása már átvissz az alaktanba, mégis szükségesnek tartom, hogy ezzel kapcsolatos érveimet kifejtssem.

A votják II. konjugáció mai formájában különnyelvi fejlemény, de kialakulása már az őspérmii korban megkezdődhetett. A VT *a*-tövégi igék zürjén megfelelőiben szinte kivétel nélkül

---

7 Ez alól csak két kivétel van: a VT *gubi* 'gomba' és a ZR *šobdi* 'búza'. Meg kell azonban jegyezni, hogy mindkét szónak van egyes nyelvjárásokban *j*-végű alakja is. Tehát az is lehetséges, hogy ebben a két szóban *-j* volt az eredeti tövéghangzó.

tővégi *al-* szekvencia áll, pl. VT *kiška-* ~ ZR *kiškal-* 'önt'. Ennek alapján felteszik, hogy az *-al* elem (tulajdonképpen frekventatív-durativ képző) valaha a votjában is megvolt (vagyis őspermi eredetű), de a votják külön életében a legtöbb igealakból eltűnt, és csak intervokalikus helyzetben maradt meg. Az *l* feltett lekopását Rédei (1988: 386–387) $l > l' > j > \emptyset$ hangváltozásokon keresztül képzei el. Ezt a magyarázatot azért nem tarthatjuk teljesen kielégítőnek, mert 1) a Rédei által feltett hangváltozásokra vannak ugyan más példák, de azok mind szórványosak. 2) Az *i*-tővű igékben jelentkező *l* képző soha nem palatalizálódott, pedig az I. konjugációban is sok olyan alak van, amelyekben az *l* palatális magánhangzó előtt áll. 3) Az *l* a tatárból átvett *a*-tővű igék paradigmájában is jelentkezik, pedig ezekben biztos nem volt soha *l* képző (Csúcs 1992: 107–110). Uotila (1933: 203–212) a zürjén nyelvjárásokból is hoz fel *l* nélküli alakokat, ezek alapján úgy véli, hogy az *l* nélküli állapot volt az eredeti, és az *l* a votjában később jelent meg és csak egyes igealakokban. Szerinte tehát nem beszélhetünk az *l* lekopásáról. Saját véleményem is Uotilához áll közel.

Anyagomban kb. 50 VT *-a-* ~ ZR *-al-* megfelelést mutató ige van (Ez az összes PP ige 12%-a.). Ezeknek kb. a fele előpermi képzőtlen igeből származik, pl. VT *tuna-*'jósol' ~ ZR *tunal-* << UR *tuna-*. A hagyományos felfogás szerint fel kellene tennünk, hogy ezekhez az őspermiben egy *l* képző járult. De miért? Hiszen nem volt rá semmi szükség, az állítólagos képzőnek nem volt funkciója, nem hordozott információt.

Általában az őspermiben keletkezett idetartozó igék képzett volta sem mutatható ki, vagyis jórészt ezek is eredeti igealakok látszanak. (Ebben a csoportban akad néhány képzett szó is, pl. VT *veška-* ~ ZR *veškal-* 'kiegyenesedik', vö. PP *veš* 'egyenes'. Ezeknél sem kell feltétlenül *l*-képzős alakot feltenni a PP-re, mert – mint erre már Uotila rámutatott – a képző szerepét az *a* önmagában is betölthette.)

Mindkét csoportban van néhány olyan ige, amelynek a zürjénben van *l* nélküli alakja (is), pl. ZR *kjal-*, Vis. *kül-*, PO *köl-* 'stromabwärts treiben (intr.)' << UR *kulke-*, VT *kjma-* 'umwerfen' ~ ZR *kjm-*, PO *komal-* << UR *kuma-*, VT *zumj-* ~ ZR *sun-*, KP *sunav-*, PO *sunal-* << FP *soj3-* '(unter)tauchen (intr.)', VT *turka-* ~ ZR *tork-* < PP *torka-* 'stören, verwirren'.

Az elmondottak alapján nem tartom valószínűnek, hogy a tárgyalt igealakokban egy őspermi *l* képző rekonstruálható lenne. Valamikor és valahogyan az *l* mégis megjelent az igei paradigmában. Feltevésem szerint az őspermi kor második felében az *l* (amely eredetileg frekventatív-durativ képző volt, és ebben a funkcióban a mai permi nyelvekből is kimutatható) praesensjelként hatolt be az érintett igék jelen idejű alakjaiba. Ilyen típusú fejlődésre rokon nyelvi analógiák is vannak (votják, magyar). Arra a kérdésre, hogy miért éppen ezeknek az igéknek a jelen idejében jelent meg az *l*, illetve hogy ez milyen összefüggésben állt a tővégi magánhangzó minőségével, (egyelőre) nem tudok válaszolni. A PP *-a*-tővű igék jelen idejű alakjaiban tehát megjelent egy *l* praesensjel, vagyis ezeknek az igének a paradigmája a következőképpen rekonstruálható:

Sg1. <i>tunala</i> 'jósolok'	P11. <i>tunalamj</i>
2. <i>tunalad</i>	2. <i>tunaldj</i>
3. <i>tunale</i>	3. ? <i>tunala</i>

A votjában később a PP jelen idejű alakok jövő idejűvé értékelődtek át, így ma a votjában elsősorban a futurumban találunk *l*-es alakokat, pl. *užalod* 'dolgozni fogsz'. Utóbb az *l*, ha ez fonotaktikailag indokolt volt, más votják igealakokban is megjelent. A VT praeteritumban –

véleményem szerint – soha nem volt *l*, ezek az alakok az *i* praeteritumjel diftongizálódása, majd lekopása eredményeként keletkeztek, pl. VT *užaid > *užad* 'dolgoztál'.

A zürjénben az *l* az egész igei paradigmában elterjedt. Ennek egyik oka lehetett az egységességre való törekvés. A PP *i*-töví igeik végmagánhangzója a zürjénben általában lekopott, és az *l* elterjedésével a zürjén igei tövek mássalhangzós végűvé váltak. (A tövégi *i* csak egyes nehezen ejthető -CC- csoportok után maradt meg.)

Ha megvizsgáljuk a PP -*a* előzményeit, akkor azt látjuk, hogy abban a 15 igeiben, amelyben az UEW szerint biztosan rekonstruálható az előpermi végmagánhangzó, 8 szóban előpermi *a*-ra, 2-ben *ä*-re, 5-ben pedig *e*-re megy vissza. Ez az eredmény várakozásunknak nem egészen felel meg. Az első és a második szótag vokalizmusának tanúsága szerint ugyanis az előpermi *a*, *ä* szabályos folytatója lenne a PP *a*, míg az előpermi *e* (ha egyáltalán ez állt a szó végén) folytatójaként *i*-t várnánk. Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az őpermi kor végére már előrehaladt fázisban volt az igei egységesülés, vagyis az igei egy (kisebb) részében az -*a*-, másik (nagyobb) részében az -*i*- tövéghangzó általánosult. Ebben az általánosulásban az előzménynek csak korlátozott szerepe volt. Az őpermi keletkezett igei beilleszkedtek ebbe a rendszerbe.

Az elmondottakat összefoglalva megállapíthatjuk, hogy az őpermi elsősorban a két illabiális centrális magánhangzó (*a*, *i*) állhatott nem-első szótagban. Ezek szó belsejében, szó végén és szuffixumokban is előfordultak. Korlátozott volt ebben a pozícióban a két illabiális palatális magánhangzó (*e*, *i*) megjelenése. Az *e* gyakorlatilag csak szó belsejében és egyes szuffixumokban jelenhetett meg, az *i* pedig szóvégén palatális környezetben és szuffixumokban. Labiális magánhangzók (*o*, *u*, *ó*, *ú*, *ö*) az őpermi csak első szótagban állhattak. Ez a rendszer a két nyelv külön életében úgy változott, hogy a zürjénben folytatódott vagy újraindult a tövéghangzók lekopása, a votjában pedig egyes szóvégi és szuffixális -*a*-k -*o*-vá labializálódtak. Kisebb mértékű labializálódás a zürjénben is történt, ha helyes a mai zürjén *ɛ* eredetéről kialakított feltevés (*e* > *ó* > *ɛ*).

Az előpermi szóbeljei és szóvégi magánhangzók őpermi kori változásai, a változások okának és lefolyásának kielégítő magyarázata további kutatásokat tesz szükségessé. Éppúgy, ahogy a őpermi -V-elemű szuffixumok kialakulásához vezető folyamatokat sem tekinthetjük minden részletükben tisztázottnak, ezen a téren is indokoltak a további kutatások, bár lehetséges, hogy a funkciók rögzülése részben olyan véletlenszerű folyamatok eredménye, amelyek teljes mélységükben meg sem ismerhetők.

Rövidítések

FP = finn-permi alapnyelv

FU = finnugor alapnyelv

PP = permi alapnyelv, őpermi

UEW = Rédei 1988b

UR = uráli alapnyelv

VT = votják

ZR = zürjén

Irodalom

- Csúcs Sándor (1992), A votják második konjugáció történetéhez. Rédei-Festschrift. Wien–Budapest. 107–110.
- Csúcs Sándor (2000), A permi vokalizmus története. NyK 97: 3–63.
- Csúcs Sándor (2003), A zürjén *j*-vel bővülő tövek eredetéről. In: Bakró-Nagy Marianne – Rédei Károly (szerk.), Ünnepi kötet Honti László tiszteletére. Budapest. 88–99.
- HARMS, Robert T. (1968), A permi imperativus története a generatív fonológia módszerével. NyK 70: 366–371.
- KORENCHY Éva (1971), A zürjén abszolút igető problémájáról. NyK 73: 153–162.
- A. KÖVESI Magda (1965), A permi nyelvek ősi képzői. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- LAKÓ György (1934), A permi nyelvek szóvégi magánhangzói. MTA, Budapest. (Finnugor Értekezések 2.)
- LAKÓ György (1973), Die Form des Imperativs in den permischen Sprachen. FUF 40: 107–116.
- LAKÓ György (1974), Zur Form des Imperativs im Wotjakischen. ALH 24: 231–240.
- LYTKIN, V. I. (1964), [Лыткин, В.И.] Исторический вокализм пермских языков. Москва.
- LYTKIN, V. I. (1968a), [Лыткин, В.И.] Некоторые вопросы вокализма второго слога финно-угорских языков. CUFU2 Pars 1: 324–331.
- LYTKIN, V. I. (1968b), [Лыткин, В.И.] К вопросу о конечных гласных финно-угорского праязыка. SFU 4: 233–238.
- LYTKIN, V. I. (1969), A finnugor alapnyelv szóvégi magánhangzóiról. NyK 71: 95–99.
- MIKOLA Tibor (1979), A permi nyelvek szóvégi magánhangzóinak történetéhez. NyK 81: 113–118.
- A. MOLNÁR Ferenc (1974a), A permi nyelvek szóvégi magánhangzóinak történetéről. NyK 76: 77–118.
- A. MOLNÁR Ferenc (1974b), On the History of Word-Final Vowels in the Permian Languages. Szeged. (Studia Uralo-Altaica 5)
- A. MOLNÁR FERENC (1976), Utólagos megjegyzések a permi és az ősmagyar szóvégi magánhangzóinak történetéhez. NyK 78: 387–391.
- NASIBULLIN, R. S. (1992) [Насибуллин, Р.Ш.], Обратный словарь удмуртского языка. Ижевск.
- RÉDEI Károly (1988a), Geschichte der permischen Sprachen. In: Denis Sinor (ed.): The Uralic Languages Vol. 1. 1988. 351–394.
- RÉDEI Károly (1988b), (Hrsg.) Uralisches Etymologisches Wörterbuch I-III. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- UOTILA, T. E. (1933), Zur Geschichte des Konsonantismus in den permischen Sprachen. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki. (MSFOu. 65)
- VEENKER, Wolfgang (1981), Zur phonologischen Statistik der wotjakischen Sprache. In: Lakó-Emlékkönyv. Budapest. 196–213.